

Andrej Bader, Ivan Mišković,
Zaboravljeni egzodus 1915. – 1918.,
s. l.: Andrej Bader, 2009., 116 str.

Knjiga Andreja Badera i Ivana Miškovića pod naslovom *Zaboravljeni egzodus 1915. – 1918.*, obogaćena brojnim fotografijama iz razdoblja drugog desetljeća XX. st., bavi se problematikom evakuacije stanovništva južne Istre 1915. zbog ratnih zbivanja te njegovim socijalnim položajem u prihvatnim austro-ugarskim logorima. Iako je namijenjeno široj publici, s ciljem da osvijetli “neke nedovoljno ili dosad iskrivljene ili jednostavno prikazane događaje iz sela općine Medulin”, u djelu je konzultirana i novinska građa te usmeni izvori čime je otvoren put širim znanstvenim razmatranjima.

Prvo od 13 kronološki ustrojenih poglavlja daje kratak pregled gradnje vojnih objekata i općenito vojnih priprema koje je Austro-Ugarska provela u južnoj Istri u godinama prije i početkom Prvoga svjetskoga rata. U Puli i okolici su austro-ugarske vlasti, s obzirom na važnost najveće ratne luke i pripadajućeg Arsenala, još od 1875. gradile obrambene sustave, a od 1912. godine ubrzano izgrađuju niz topničkih bitnica na premanturskim Gradinama. Te su ubrzane ratne pripreme, pokazat će vrijeme, bile uvod u evakuaciju južne Istre. Prvi javni proglas o eventualnom napuštanju civilnog stanovništva grada Pule zbog ratnih operacija objavljen je tijekom kolovoza 1914. godine, a 17. svibnja 1915. objavljena je naredba o evakuaciji istoga južno od crte Barbariga – Vodnjan – Valtura, čime je bilo zahvaćeno oko 60.000 ljudi. Odredba se odnosila na sve, s izuzetkom državnih činovnika i namještenika, radnika Arsenala, Vodovoda ili zaposlenih na drugim vojnim radovima. Evakuacija je zatekla lokalno stanovništvo, ali i vodeće hrvatske političare u Istri. Medulinac, dr. Ivan Zuccon, odvjetnik, narodni zastupnik, predsjednik Zemaljskog odbora, osnivač i organizator čitaonica te autor teksta istarske himne, dva se mjeseca nakon naredbe o evakuaciji u listu Naša sloga očitovao po tom pitanju: “Meni kao hrvatskom asesoru nije poznato ništa o tome da bi se vojnička ili politička vlast bile stavile u doticaj i sporazumjele se sa istarskim zemaljskim odborom glede evakuiranja pučanstva Južne Istre. Da bi se to dogodilo, predsjedništvo bi iznijelo taj predmet u sjednicama i zemaljski bi odbor bio stvorio bilo koji zaključak”.

Kakve je demografske promjene sa sobom donijela evakuacija najbolje opisuju statistički podatci, koje su autori za potrebe pisanja knjige ograničili na područje današnje Općine Medulin. Tako je u Medulinu nakon svibnja 1915.

ostalo samo 49 obitelji, dok ih je 179 iseljeno; u Premanturi je ostalo 45 obitelji, u Pomeru 8, u Banjolama 15 obitelji, a u Vinkuranu tek 58 osoba. Osim demografskih implikacija iseljavanje je potreslo i socijalno-psihološku komponentu kod djece, majki i staraca prisiljenih na put u nepoznato. O tome kako su djeca doživljavala rastanak sa svojim zavičajem Mijo Mirković – Mate Balota, i sam sudionik tih događaja, zapisao je sljedeće: “Ta naučeni smo bili, da uvijek sjedimo kod kuće, kod majke, a ne okusimo bijede, ni nevolje i da ne osjetimo nestašice. Nijesmo mogli pojmiti, da nam može biti negdje drugdje puno gore negoli u rođenoj kući”. Teretni vlakovi prepuni Istrana proputovali su, polazeći iz Pule, kroz Divaču, Ljubljanu, Ptuj i Maribor te stigli u logor Wagna nedaleko od Leibniza. U Wagni su dvojica istarskih mladića, Mate Balota i Mate Demarin, samoinicijativno pomagali ostalima da dobiju propisani obrok tople hrane i snađu se u nepoznatom svijetu. Istrani su bili podijeljeni po barakama prema tome jesu li se izjasnili kao Talijani ili “Slovinci”. Hladnoća, nečistoća i glad bili su glavni čimbenici prvih smrtnih slučajeva Istrana u Wagni, gdje se nalaze “prvi zaboravljeni grobovi”, čiji će broj kroz nekoliko idućih godina uz ostale prihvatne logore narasti na tisuće.

U tom je logoru ostao tek manji broj medulinskih obitelji, dok su ostale premještene u Češku (Moravska) i Mađarsku gdje ih je čekala još teža sudbina. Hrvatski list je nastojao na svojim stranicama obavijestiti javnost u Istri gdje su pojedine obitelji smještene, a najbolje su uvjete imali Istrani smješteni u logorima u Moravskoj Trebovi i okolnim selima, gdje ih je bilo smješteno oko 5.000. Družba sv. Ćirila i Metoda uspjela je organizirati i više hrvatskih škola. U Mađarskoj su iseljenici iz Istre, uz iznimke, dočekani s mržnjom i prezirom, bili su nazivani ciganima i Srbima – “začetnicima rata”. Teškoće su bile brojne; gladna su djeca pod strahom od batina brala kruške i jabuke u dvorištima kuća, a njihove su majke bile prisiljene moliti po kućama milostinju. Dr. Ivan Zuccon još je u srpnju 1915. objavio u Hrvatskom listu izvješće o životnim uvjetima Istrana, među kojima i Medulinaca, Ližnjanaca i Pomeraca smještenih u Mađarskoj. Tekst je dijelom bio cenzuriran od strane vlasti pa je Zuccon, navode autori, otišao u Beč kod nadležnih vlasti gdje je pokušao popraviti njihov položaj. Zbog te je pritužbe uz pritiske drugih delegata središnjica u Beču odlučila bjegunce preseliti iz Mađarske u druge logore u Austriji. Od kolovoza do listopada 1915. evakuirane osobe talijanske nacionalnosti premještene su u Wagnu i Pottendorf, a 8.000 istarskih Hrvata isključivo u Gmünd – poslije zbog loših uvjeta života nazvanim “logor smrti”. Istodobno su se u rodnoj Istri preostali muškarci, zaposlenici Arsenala, preselili iz obližnjih sela u Pulu.

Iako je s vremenom, kroz desetljeća poslije Prvoga svjetskog rata, sjećanje na evakuaciju polako blijedjelo u novih generacija, Gmünd se duboku urezao u kolektivnu memoriju Medulinaca. Na površini od 54.000 metara kvadratnih bile su postavljene 144 drvene barake, a građene su bile tako da je u njih moglo stati do 250 ljudi. O tamošnjim životnim uvjetima dr. Ivan Zuccon u prosincu 1915. piše narodnom zastupniku Vjekoslavu Spinčiću: “Tu su bili cijelu godinu Rusini, a ima ih još i danas oko 12.000, pa su barake u najvećem neredu i smradu. Krov pušta, kroz daske puše (...) i tako zima pritisla i smrt počela kositi užasno (...)” Najveća je smrtnost bila prisutna kod onih najmlađih i najslabijih, zaraženih kolerom, tifusom i “grupom”, a bolničke barake bile su prepune da bi primile sve bolesnike. Autori navode niz primjera Medulinaca, Ližnjanaca, Pomeraca, Banjolaca, Premanturaca koji su u prihvatnom logoru izgubili svoje najbliže. Početkom siječnja 1916. dvije tisuće istarskih Hrvata preseljeno je u Češku, gdje su uvjeti varirali ovisno od mjesta do mjesta. Dva mjeseca poslije, optimizam je obuzeo hrvatske iseljenike iz Medulina i okolnih sela nakon što je dopušten povratak kućama stanovnicima Rovinjskog Sela, Barbana, Krnice, Kanfanara, Savičente, Golaša, Krmeda i Bala. Međutim, od toga neće biti ništa, unatoč stalnom zalaganju istarskih zastupnika na čelu s dr. Matkom Laginjom. Tijekom 1917. Poglavarstvo Pule odbijalo je dopustiti povratak iseljenika jer bi to, prema njihovu mišljenju, dovelo u pitanje organiziranu i racionalnu opskrbu osnovnim živežnim namirnicama. Pritom u obzir nije uzeta realna mogućnost da bi seosko stanovništvo obradom svojih polja samo sebe prehranjivalo. Tome se, ističu autori, uzalud suprotstavio neumorni dr. Ivan Zuccon pišući u Hrvatskom listu: “Ako se uoči šteta, koju trpe s jedne strane država i narodno gospodarstvo, a s druge pojedinci i obitelji – tad je očito labav svaki razlog, koji se navada proti evakuiraca. (...) I sada baš, kad se eto žanje njihovo žito, moraju oni ostati u tudini, gladujući i plaćajući porez od posjeda, a drugi da si puni trbuh njihovim kruhom?” Tek će se od veljače do svibnja 1918. svakodnevno, u skupinama od deset do dvadeset osoba, stanovnici južnoistarskih sela vraćati svojim ognjištima. Vrativši se kućama nisu našli ni pšenice ni krumpira ni vina, već prazne, često i opljačkane kuće. Koliko je točno evakuiranih osoba preživjelo svoju agoniju autori ne navode, no znakovit je podatak da je u Gmündu od 600 Ližnjanaca svoj posljednji počinak našlo njih više od dvije stotine. Potpunije demografske statistike i analize moći će se pronaći u skorašnjem drugom, dopunjenom izdanju knjige.

Knjiga Andreja Badera i Ivana Miškovića prvi je cjelovit znanstveno-publicistički prikaz problematike interniranja istarskog stanovništva u Prvom

svjetskom ratu i njegove agonije u prihvatnim logorima Austrije, Mađarske i Češke. Ti su događaji značajno utjecali na istarsku demografsku sliku, ali i socijalne i gospodarske prilike za vrijeme, ali i u godinama nakon Prvog svjetskoga rata te čine teorijski okvir predstojećih znanstvenih istraživanja o tim temama.

Milan Radošević

Nevio Šetić,

Istra za talijanske uprave: o istarskoj emigraciji i njenom tisku u Zagrebu 1918. – 1941., Zagreb: Dom i svijet i dr., 2008., 296 str.

Monografiju Nevija Šetića *Istra za talijanske uprave: o istarskoj emigraciji i njenom tisku u Zagrebu 1918. – 1941.*, objavljenu u izdanju nakladničke kuće Dom i svijet uz sunakladništvo Družbe braće hrvatskoga zmaja i Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, lako je uklopiti među recentne historiografske studije ovoga istarskog povjesničara srednje generacije. Nakon što je opsežnom studijom *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša sloga 1870. – 1915.*, objavljenom 2005. prikazao razvoj hrvatskoga političkog pokreta u Istri do Prvoga svjetskog rata kroz analizu sadržaja najvažnijeg preporodnoga lista, znanstveni ga je nerv, kako sam u Predgovoru (str. 7–10) kaže, natjerao da se zapita “što je bilo dalje s Istrom” (8).

Jačanje građanskoga sloja, formiranje zreloga političkog pokreta s priznatim vodstvom i stabilnom biračkom bazom, neosporni uspjesi u borbi za ravnopravnost hrvatskoga i slovenskog s talijanskim stanovništvom i sl. tek su izdvojene sastavnice kompleksnog procesa modernizacije istarskoga hrvatskog društva, prekinutog uslijed nepovoljnih okolnosti rata i poraća. Prvo poglavlje, naslovljeno “Prilike u Istri uoči i neposredno nakon rasula Austro-Ugarske Monarhije” (11–32), u osnovnim crtama opisuje razdoblje od sredine devetnaestog stoljeća do konca svjetskoga ratnog sukoba, oslanjajući se, među ostalim, i na dosadašnje autorove povjesničarske prinose.

Ako je izbijanje “Velikoga rata” značilo suspenziju dotadašnjih političkih aktivnosti i pasiviziranje, konfiniranje ili emigraciju istaknutih pojedinaca, surova realnost neposrednog poraća suočila je te iste pojedince, ali i čitavo istarsko stanovništvo, s bitno izmijenjenom situacijom. Prvotne nade hrvat-